

Fattiglemmer og Fattigforsorg

Af Leif Christensen, 26. oktober 2010

Fattigdom og elendighed i befolkningen har været kendt lige så længe, som der har været mennesker. Det har til alle tider været et problem, som den styrende magt enten har vendt ryggen til og fornægtet, eller som der er blevet gjort en eller anden indsats for at afhjælpe. Hvordan problemet og hjælpen så er blevet håndteret har dog været noget forskelligt gennem tiderne.

I landskabslovene, Skånske Lov, der formentligt er skrevet tilbage i 1100-tallet, fremgår det, at omsorgen for de fattige skulle varetages af den nærmeste familie:

"Bliver en mand eller en kone så hjælpeløs og fattig, at de ikke selv kan klare sig, eller alderdom og sygdom kommer over dem, da må de tilbyde sig til sine nærmeste arvinger, for at de kan tage imod dem".

Der er tiggere overalt i byen. I baggrunden ses en vandpost. Dem findes der mange af rundt omkring, og i de hårde vintre med frost iser spillemandet til og skaber en ren skøjtebane rundt om vandposten. Udsnit fra Pontoppidans Atlas.

Varetagelsen af omsorgen for de fattige var som nævnt dengang en opgave, der påvilede familien, men også gods- og jordejerne under stavnsbåndet (*ophævet 1788*) samt landsbyernes og byernes fællesskab, har gennem tiderne varetaget fattigforsorgen, eller de har i hvert fald skulle forholde sig til den. Det var således på familie og lokalt plan, at forsorgen blev varetaget og ikke en opgave for staten.

For de stakler, der stod helt uden for, og som ingen ville tage sig af (de omstrejfende og hjemløse, som ikke hørte til et gods eller lokalsamfund), var tiggeri den sidste udvej og dengang en anerkendt måde at klare sig på.

I middelalderen (1066-1536) og helt frem til reformationen i 1536 var fattigforsorgen et kirkeligt anliggende, der dog kun tog sig af det i forhold til, hvor meget private folk skænkede af forskellig godgørelse i form af almisser og gaver til kirkerne og klostrene, eller hvor meget kirkerne kunne indkræve i skat. I købstæderne tog kirkerne og klostrene sig også af ansvaret for sygeplejen og herunder fattigforsorgen ved at oprette en form for hospitaler. Dette arbejde blev også varetaget af Helligåndshuse og Sct. Jørgensgårde, som i middelalderen var udbredte og betydningsfulde for samfundet.

Reformationen.

Danmark var nært knyttet til udviklingerne i det nordtyske område, og den lutherske bevægelse bredte sig hurtigt til Danmark. Adskillige unge danskere studerede på universitetet i Wittenberg og bragte Luthers tanker til Danmark, og i slutningen af 1520'erne dominerede lutheranerne i alle større danske byer. Lutheranerne blev beskyttet af kong Frederik d. 1. (1523-1533), der var blevet konge efter et adelsoprør mod hans bror, Christian d. 2. Frederik d. 1. besluttede også i 1526, at nye biskopper i fremtiden skulle godkendes af ham og ikke af paven.

Den danske adel var imidlertid katolsk sindet, og da Frederik d. 1. døde i 1533, søgte de at undgå at få hans ældste søn, hertug Christian, som konge. Han var nemlig overbevist lutheraner, efter at han på en dannelsesrejse i Tyskland havde overværet Luthers optræden på rigsdagen i Worms i 1521.

Det viste sig imidlertid meget vanskeligt for den katolsk sindede adel at styre landet uden en konge. Bondeoprør og borgerkrig blev resultatet, og adelen måtte bevæge sig til at kåre hertug Christian som Kong Christian d. 3., som derefter nedkæmpede bondeoprør og byernes oprør og indførte reformationen i 1536, hvor han lod de katolske biskopper fængsle. Dermed havde Danmark placeret sig blandt de evangeliske fyrstendømmer. Også her tømtes klostrene efterhånden for munke og nonner, og kirkens jord blev kronens ejendom.

Da kongen overtog klostrenes store rigdomme, overgik fattigforsorgen med skiftende indsats og ansvar til statens repræsentant ved lensmandsvæsenet. Politikens Danmarkshistorie skriver: "Ved at beslaglægge kirkens gods og lamme kirken selv som økonomisk faktor, slog statsmagten grunden bort under det positive arbejde, der gennem århundreder havde været blandt kirkens fornemste opgaver".

Fattigdom og tiggeri tog i slutningen af 1500-tallet og i 1600-tallet et så stort omfang, at staten greb mere konkret ind ved at bestemme, at tiggeri eller betleri kun var forbeholdt mennesker, der på grund af alder eller svaghed blev anset for værdige tiggere. De måtte dog kun tigge inden for det lokalområde, hvor de hørte hjemme. De mennesker, der blev anset for at kunne udføre arbejde blev forbudt at tigge. I stedet blev de tvangsmæssigt sat til at arbejde for føden.

Tiggeri var dog op til midten af 1700-tallet et velkendt og lovligt "erhverv", hvis det var sanktioneret af enten kirken eller staten til værdig trængende, som så havde lov til at betle, og de fik udstedt et såkaldt betlertegn. De såkaldte værdige tiggere modsat de uværdige tiggere, blev forment ved Christian den II's Bylov af 6. januar 1522.

De var enten værdige fattige, uden skyld i deres situation, så som syge og handicappede, eller de var uværdige fattige, og selv skyld i deres situation, så som landstrygere, prostituerede, arbejdssky og enlige mødre med uægtebørn. Filosofien var, at de uværdige fattige skulle tvinges til at arbejde for føden.

I København blev det forsøgt at begrænse tiggeriet ved oprettelse af Tugthuset i 1605 og Børnehuset i 1621, hvor det var muligt at anbringe fattige, der så skulle oplæres i et håndværk. Ved Forordningen af 10. april 1631 blev enhver form for tiggeri i København forbudt. Konventhuset kom i stedet, så der derfra kunne uddeles et ugentligt måltid mad og lidt penge til værdigt trængende. Denne ordning bredte sig også til landet øvrige købstæder og fungerede til sidste halvdel af 1600-tallet. Derefter blev de fattige henvist til fattigforsorgen, der fandtes via hospitaler og andre godgørende stiftelser.

Ved *reces* (En *reces* er et dokument forfattet som et afsluttende og normativt beslutningsnotat efter et myndighedsmøde) af 27. februar 1643 og i Danske lov af 2. februar 1675 var det blevet pålagt kirkeværgerne at bygge et fattighus i hvert kirkesogn og at stille en "fattigblok" op ved fattighuset, hvor folk kunne lægge almisser i.

Ved lov af 1683 blev der lavet bestemmelser om hospitalernes, fattigforstandernes og biskoppernes samt stiftslensmændenes tilsyn. I landdistrikterne blev det bestemt, at kirkeværgerne sammen med sognepræsten i hvert kirkesogn skulle varetage fattigforsorgen.

Dette hjalp dog ikke meget, og tiggeriet var fortsat stigende og i 1700-tallet havde det på ny taget et så stort omfang, at staten igen greb ind med stramninger (*Fattigforordningen af 24. september 1708*).

Hensigten med Forordningen var at få tiggeriet udryddet i Danmark. Forordningen hvilede meget på principperne fra den Skånske Lov om, at folk forpligtigedes til at forsørge de mennesker, der ikke selv var i stand til at klare sig. I stedet for at pålægge familierne dette, blev forpligtigelsen lagt på lokalsamfundet, som skulle hjælpe de, som havde et reelt behov for dette (*værdigt trængende*).

Derfor blev der i hvert sogn nedsat en fattigkommission, som havde sognepræsten som formand og nogle gårdmænd (tre – fire stykker) som kommissionsmedlemmer. Deres arbejde var at vurdere behovet for forsorg og sørge for den praktiske gennemførelse af Fattigforordningens bestemmelser.

De ressourcer, som skulle anvendes til forsorgen, tilgik i form af gaver som naturalier, penge og frivilligt arbejde. Typisk gav bønderne mad og forskellige naturalier, medens godsejere, forpagtere og fogeder skænkede penge.

Forsorgen kunne ske som direkte hjælp, men typisk blev den udført som "Omgangsforsørgelse", hvilket vil sige, at de fattige gik på omgang fra sted til sted blandt de nævnte veletablerede. Dette gjaldt både for lokalområdets fattige/tiggere såvel som for fremmede fattige/tiggere, der var rejst ind i sognet. Tidligere havde sognene bortvist fremmede tiggere fra sognet uden at hjælpe dem.

Fattigforordningen af 1708 blev en organiseret fattigforsorg bestemt af staten, der havde set nødvendigheden af, at det var et overordnet statsansvar, at det offentlige ydede hjælp til dem, som ikke selv kunne tjene til livets fornødenheder ved at arbejde, fordi de ikke var arbejdsduelige eller ikke kunne få arbejde. Forordningen var grundlaget for den offentlige forsorg gennem hele 1700-tallet og det meste af 1800-tallet, men familierne og de mere velstillede i lokalområderne vedblev dog at være den vigtigste kilde i hjælpen til de fattige.

I løbet af 1800-tallet var der gennem lovgivningen blevet knyttet retslige virkninger og krav til at modtage eller have modtaget fattighjælp. Blandt andet fremgår det af Grundloven af 1849, at enhver trængende har ret til offentlig hjælp, såfremt de underkastede sig begrænsninger i den personlige frihed. Disse begrænsninger var blandt andet mistet valgret og valgbarhed og ægteskabsindgåelse, således at enhver mand, der fik eller havde fået fattighjælp, som ikke var betalt tilbage, skulle ansøge fattigkommissionen om tilladelse til at gifte sig.

I midten af 1800-tallet blev dette yderligere skærpet med opførsel af de mere kendte fattiggårde, hvor folk skulle arbejde for føde og husly. Fattiggårdstanken gik ud på – så vidt det overhovedet var muligt – at holde dem, som ikke kunne klare sig selv, under fælles tag for at spare ressourcer. En anden ting var, at det var vigtigt, at samfundet skulle have noget ud af alle hænder, og reglementet i fattiggårdene var meget strengt og forholdene meget dårlige, da de forskellige sogne også ønskede, at folk skulle miste lysten til at henvende sig på fattiggårdene og selv sørge for sig selv.

Helt frem til 1840 var der ikke fattiggårde i Danmark, men derimod fattighuse. Forskellen på fattighus og fattiggård er den enkle, at førstnævnte som regel er i ental, dvs. at det var en fattig person, der blev forsørget i eget hjem (som regel i form af naturalier) mens fattiggårde er flertal, dvs. flere fattige personer samlet et sted. Der var også den store

forskel, at der i fattighuset ingen pligt var forbundet med hjælpen, mens der i meget høj grad var pligter forbundet med hjælpen på fattiggården.

Fra ca. 1840 og frem til 1860 var antallet af fattiggårde ikke særligt stort, men fra omkring 1870 og frem til ca. 1885 steg antallet voldsomt – helt op til 350-375 fattiggårde, hvorpå der befandt sig ca. 6.500 personer. Som oftest var fattiggårdene placeret lidt uden for byen, hvis det overhovedet var muligt.

At være beboer på fattiggården var bestemt ikke ønskværdigt. Det skulle føles ydmygende! Belægningsprocenten på fattiggårdene var ikke så stor, som det måske umiddelbart kunne synes. Den lå ofte omkring 45-50 %. Selvfølgelig flere om vinteren end om sommeren. Det betød nu ikke, at der ikke var mange fattige, men langt de fleste så fattiggården som den absolut sidste udvej.

De fattige fik almindeligvis bedre mad på fattiggårde, end de var vant til, men alligevel frygtede de fleste at komme på fattiggården. Boligforholdene var dårlige med fugtige rum, og hver familie i ét rum. Det mest ydmygende var dog at blive betragtet som "andenklassesmenneske" på fattighjælp. Folk mistede jo deres borgerlige rettigheder og sociale status, da de ikke måtte stemme, og de måtte ikke gifte sig uden kommunens tilladelse. På fattiggården blev det også bestemt, hvornår de skulle stå op og gå i seng, ligesom de skulle spørge, om de måtte besøge nogen. Alt skulle de have tilladelse til – de var fuldstændig umyndiggjort, og alt værdighed var taget fra dem.

At være på fattiggård var det sørgeligste, der kunne overgå folk, og mange trængende lod sig nøjes med en lille understøttelse, blot for at slippe for at komme på fattiggårde.

Omsorgspolitikken var affødt af det stærke pres, der opstod efter fattighjælp, da et voksende antal husmænd, daglejere, arbejdsmænd og tjenestetyende blev nødt til at henvende sig til det offentlige om hjælp, som følge af de meget dårlige tider i landbruget grundet dårlige kornpriser, endvidere var der eftervirkninger af krigen ligesom folketallet steg voldsomt i denne periode.

Fra omkring 1830 var opfattelsen at virkningerne af fattigforsorgen var urimelige for de fattige, som var uden ansvar for deres egen situation, og der blev ved lov af 8. marts 1856 oprettet de frie fattigkasser (*De fattiges kasser*), og udbetaling herfra medførte ikke restriktioner i form af nægtede rettigheder. Det var dog kun folk, der ikke i forvejen fik hjælp af fattigvæsenet, som kunne få ydelser fra de frie fattigkasser (ressourcerne til driften kom fra frivillige bidrag). De frie fattigkasser administreredes af tre personer valgt blandt sognets beboere, uafhængig af fattigvæsenet.

Gennem en række lovgivninger ændredes hele fattigforsorgen op gennem 1800-tallet, hvilket først og fremmest skyldtes udviklingen og ændring af købstads- og landkommunestyret.

Ved lov af 4. marts 1857 blev Københavns Fattigvæsens Direktion nedlagt og overført til Magistraten.

Ved lov om 6. juli 1867, om landkommunernes styrelse, blev fattigkasserne nedlagt (*ikke at forveksle med de frie fattigkasser*).

Ved lov af 26. maj 1868 blev købstadskommunernes fattigkommissioner og fattigkasser nedlagt, og fattigforsorgen kom ind under de nyoprettede byråd, med tilsyn af amtsrådene, der var oprettet ved lov af 13. august 1841.

Ved anordning af samme dato, 13. august 1841, overgik landdistrikternes fattigvæsen til de oprettede sogneforstandskaber, med tilsyn af amtsrådene.

Fattigskatterne landet over blev ophævet ved love af 19. februar 1861 (København), 11. februar 1863 (Købstæderne) og 6. juli 1867 (landdistrikterne). Udgifterne til fattigforsorgen blev herefter indeholdt i kommunernes almindelige drift.

På baggrund af en række love, som kom i de sidste ca. 20 år af 1800-tallet og begyndelse af 1900-tallet, blev det en mulighed for, at de, der var trængende af forskellige årsager, kunne få hjælp andre steder fra.

Lovene var:

Lov af 20. april 1888 om underholdsbidrag til uægte børn

Lov af 9. april 1891 om det offentlige fattigvæsen

Lov af 9. april 1891 om aldersunderstøttelse

Lov af 7. januar 1898 om ulykkesforsikring

Lov af 9. april 1907 om arbejdsløsheds-kasser

Lov af 4. maj 1907, hvor betegnelsen frie fattiggasser ændres til hjælpe-kasser, så man kunne se, at det ikke havde noget med fattighjælp at gøre.

Lov af 6. maj 1921 om invalideforsikring

Det medførte, at det først var, når det ikke var muligt at få hjælp gennem øvrige love, at ikke bemidlede kunne få hjælp fra det offentlige fattigvæsen i.h.t. loven af 9. april 1891. Denne lov gjorde det i øvrigt også op med den tidligere kendte og ikke særlige populære "Omgangsforsørgelse".

Det var statens håb og forventning, at der ved at give udførlige regler for, hvornår, hvordan og i hvilket omfang fattigforsorgen skulle ydes, kunne de fattige få en bedre og mere ensartet betjening landet over.

I 1933 var synet på de fattige og fattiggårdssystemet blevet mere human, således at staten gik ind for, at alle mennesker er ligeværdige, hvilket afspejlede forvaltningen af fattigforsorgen, dog bibeholdtes umyndiggørelsen af de fattige, således at de fortsat skulle søge om tilladelse, hvis de ville giftes sig. Det var også i denne periode, at mange Fattiggårde skiftede navn til Forsorshjem.

Restriktionerne i de borgerlige rettigheder, der fulgte af at modtage fattighjælp, bl.a. at der skulle indhentes tilladelse, såfremt modtagere af social bistand ønskede at indgå ægteskab, bortfaldt ved lov af 31. maj. 1961.

Omkring århundredeskiftet var der ca. 450 fattiggårde i Danmark, som spillede en betydende rolle som sidste udvej for et meget stort antal mennesker. Fattigvæsenet kostede på den tid ca. 6 millioner kr. om året, og der var ca. 50 tusinde personer under fattighjælp, hvilket svarede til 1 ud af hver 60 indbygger i landet.

Ca. hundrede år efter var der ingen fattiggårde, og et mere moderne menneskesyn havde vundet indpas, og en betydelig frihed og respekt havde indfundet sig i samfundet, hvilket startede med forsorgsloven i 1961, hvor de fattigste i samfundet fik fuld stemme-, valg- og skifteret. Dette fortsatte op gennem 1960'erne og 1970'erne, selvom der var forskellige institutioner, som der kunne stilles spørgsmålstejn ved. Her var børnehjemmene et meget dunkelt kapitel i historien, og børn – helt frem til 1970'erne. levede under kummerlige forhold, når de var fattige og ikke havde forældre, som kunne forsørge dem.

Den 1. april 1976 var året, hvor bilstandsloven trådte i kraft. Alle fik nu ret til økonomisk sikring uanset deres tidligere økonomiske situation. Bilstandshjælpen var tænkt som en socialhjælp, der skulle træde ind, når en person kom i begyndende vanskeligheder – altså forebygge en forværring af vedkommendes situation.

Bilstandsloven var igen en forenkling, hvor en række af de ældre love blev samlet under et. Personer, der havde behov for hjælp, skulle nu kun henvende sig ét sted, nemlig på socialforvaltningen.

Med bilstandsloven kom princippet om erstatning for manglende indkomst. Dette princip skulle sikre folk mod social deroute (undergang). Udgifterne til bilstandshjælp blev først nu fordelt ud på borgernes skat.

Kilder: Forskellige lovtidender om fattigforsorg og bilstandshjælp mv.
Politikens Danmarkshistorie.
Hundemordet i Vimmelskåfted og andre fortællinger fra 1700-tallets København, af Peter Henningsen og Ulrik Langen
www.fynhistorie.dk (artikler af Hans Nørgaard)
www.lokalhistorien.grytner.dk Ravensborg Lokalhistorisk Forening (artikel af John Grytner)
www.historienshus.ringsted.dk (forskellige artikler fra Historiens Hus, Ringsted Museum og Arkiv)